

Samvete och ansvar?

I boken *After Virtue* beskriver filosofen **Alasdair MacIntyre** hur våra etiska begrepp förändrats genom historien. Många av de etiska begrepp vi använder idag har sina rötter i antiken där den grekiska dygdetiken präglade förståelsen av gott och ont. Dygdetiken hänförde sig till konkreta livssituationer i det liv vi delar med varandra. Den kunde alltså inte förstås oberoende av de ansvarsrelationer vi stod i till vandra eller oberoende av den samhällsposition en människa hade. Vad det betyder att vara en god människa kunde inte beskrivas i generella termer utan man måste förstå livskontexten för att förstå det goda.

Men under århundradenas lopp ändrades det filosofiska och religiösa tänkandet kring etik i takt med att de politiska maktförhållandena och samhällena förändrades. Den katolska kyrkan kom länge att prägla tänkandet kring gott och ont, svaret på vad som var gott och ont fanns i Bibeln. Ett etiskt begrepp som har en mycket lång historia är begreppet samvete. Samvetets föränderliga historiska mening och dess såväl grekiska som kristna rötter beskriver **Tage Kurtén** på ett mångfacetterat sätt i detta nummer av *Ikaros*. **Hannes Nykänen** reflekterar å sin sida kring kontrasten mellan begreppet samvete och moderna normativt etiska perspektiv.

Under upplysningstiden skedde en vändning mot en såväl förnufts- som känslolastig syn på etiken. **Immanuel Kant** ansåg att etiken bör grundas på individens förnuft och förmågan att tänka generellt och logiskt. Även om detta kan låta som en skarp kon-

trast till kristendomen, påpekar MacIntyre att Kants pliktetik snarast är en form av rationaliserad och individualiserad kristendom. Det är inte Bibeln som ska tillfrågas utan det egna förnuftet, men Kants svar är detsamma. **Hume** och **Rousseau** betonade å andra sidan att etiken har sin grund i vår förmåga att känna vad som är gott och rätt.

Men upplysningsfilosofin var inte bara en individualiserad och rationaliserad form av kristendom utan lade också grunden för nya etiskt betydelsefulla tankemönster. Upplysningsfilosofin ligger bland annat till grund för begrepp som mänskliga rättigheter, något som dygdetiken inte var intresserad av. Slavar var en fullständigt normal del av samhället under antiken.

En aspekt av de gamla grekernas och romarnas dygdetiska tänkande var att den till stor del tog formen av dialogisk självreflektion kring hur man bör ta ansvar i det samhälle man lever i. Självreflektionen, inklusive de filosofiska samtalen, var ofta en del av ett politiskt och samhälleligt engagemang. Eftersom självreflektionen kunde vara ett politiskt hot mot tyranner, blev också ett flertal grekiska och romerska filosofer mördade.

Men idag har självreflektion i både etiken och politiken allt mindre utrymme. De politiska debatterna idag präglas av retorik och snabba aggressiva repliker snarare än strävan till uppriktighet, självreflektion och ansvar. Det viktigaste är att man syns, att ens uttalanden säljer och att det som sägs fiskas upp av media. Och media skor sig på dessa

click bites. Sakta vänjer vi oss vid detta politiska klimat, och vi förlorar känslan av politiken som personligt och etiskt angelägen.

Men den etiska självreflektionen kan också vara en levande del av politiken. **Ulrika Björk** skriver om betydelsen av självreflektion för det politiska engagemanget, som en del av det ansvar en människa kan ställas inför i livet. Björk berättar om hur **Dag Hammarskjöld** i sina dagböcker brukade reflektera kring sig själv och det egna arbetet som FN:s generalsekreterare. Hon skriver också om filosofen **Karl Jaspers** och hans bok *Den tyska skuldfrågan*. Jaspers skrev denna bok strax efter andra världskrigets slut som en självvranskan över Tyskland och nazismens grymhet. Något som Jaspers lyfter fram är att tron på den egna godheten och tron på det egna rena samvetet lätt gör oss blinda för hur vi skadar andra människor. Vi slutar lyssna, slutar bry oss för vi vet att vi har rätt, vi har ”rent samvete”. Men Jaspers talar också om hur vi ibland kan ställas inför det han kallar för *gränssituationer*. Med detta begrepp menar han en situation där vi ställs inför en insikt om oss själva och livet, där ingen annan kan hjälpa oss. Jaspers skriver: ”Mången ung människa vaknar upp i den fasansfulla känslan: ’Mitt samvete har bedragit mig’[...]’Jag ansåg mig själv som en idealist, jag trodde att jag offrade mig för ett ädelt mål, att jag ville det bästa.’ Envar som vaknar upp på detta sätt, må fråga sig själv var hans skuld låg [...]”

Emmanuel Levinas talar om något som liknar Jaspers gränssituation, men han använder istället för gränssituation ordet ansikte. Han skriver i boken *Totalitet och oändlighet*: ”I den andres nakna ansikte möter mig den fattiges och främlingens förtvivlan.” Och litet senare skriver han: ”Att höra hans förtvivlan och rop på rättvisa [...] är att inse sitt eget ansvar”. Men det försvarslösa ansiktet kan också ha en inneboende styrka. **Timo Virtala** skriver i sin text om civilt motstånd. Han berättar om hur civilbefolkningen i Filippinerna under **Ferdinand Marcos** tid kämpade mot militärjuntan. Då den filippinska militären med sina pansarvagnar möttes av obeväpnade

de människor, hemmamammor, ungdomar, affärsmän, präster och nunnor, stannade militären upp. Mötet med vanliga människor som utan vapen ställde sig emot förtrycket fick juntan på fall. Det var den andras ansikte som militären mötte.

Också försoning är både ett möte med den andra människan och samtidigt en form av självförståelse, att försöka vara ärlig mot den andra och då också ärlig mot sig själv. Försoning kan ske både på ett personligt och på ett bredare politiskt plan. I **Daniela Alaattinoğlus** text kan ni läsa om hur det under många års tid har pågått sannings- och försoningsprocesser i Finland, Sverige och Norge gällande det historiska förtrycket av samerna. Risker finns att sådana försoningsprocesser bara blir en tom gest. Det är också lätt att tänka att sannings- och försoningsprocesser främst är viktiga för de förtryckta. Men försoningsprocessen är minst lika viktig för förtryckarnas självförståelse. Att erkänna historiska orättvisor och förtryck är att ta människors liv på allvar, och då ett sätt att konfrontera sig själv.

Ett område där etisk självreflektion är som mest levande är inom skönlitteraturen. **Shakespeare** och **Dostojevskij** hade båda en hisnande förmåga att analysera det mänskliga psykets moraliska förvirring, hur makt, ärelystnad och bitterhet kan vrida sönder en människas själ. I detta nummer av *Ikaros* ingår ett utdrag ur **Cecilia Sjöholms** bok *Utan samvete*, där hon reflekterar kring Shakespeares skådespel *Rikard III*. **Alexander Öhman** ger sig i kast med Dostojevskijs *Brott och straff*. Litteraturens kraft som ett verktyg för etisk självreflektion är också något som **Ingeborg Löfgren** behandlar i sin text om **Sara Lidmans** författarskap. Lidman var hela livet starkt engagerad i politiska frågor så väl till vardags som i sitt skrivande. Hennes författarskap präglades också av en djup förmåga att visa hur vår självförståelse kan påverkas av det samhälle vi lever i.

YLVA GUSTAFSSON är chefredaktör för *Ikaros* och forskare i filosofi vid Åbo Akademi.